

4.4. A Nagy Szánhedrin előtti eljárás

Az eljárás során a nászí jobbján ült az *áv bét din*, a többi bíró pedig az előttük elhelyezett helyeken ült félkörben, hogy a *nászí* és az *áv bét din* egyszerre láthassa mindnyájukat (Szánhedrin 32a). Az ülésrendet a kor és a tudásbeli rang szerint állapították meg, akként, hogy a bölcsebbek és nagyobb tudással bírók közelebb ültek a nászíhoz.² Tőlük jobbra és balra helyet foglalt a két törvényszéki jegyző, akik minden kimondott szót lejegyzeteltek. Az elnökkel szemben középen állt a vádlott, akinek jobbján a védő tanúja kapott helyet. A vádlott mögött a földön ültek a fiatal törvényszéki gyakornokok és joghallgatók.³

A tárgyalás a vád előadásával indult (erre csak akkor kerülhetett sor, ha két azonos tanúvallomás támasztotta azt alá), majd kivizsgálták azokat a körülményeket, amelyek a vádlott javára szolgálhattak. A 71 fős bíróság valamennyi tagjának jelenléte nem volt szükséges az egész tárgyalás során, de legalább 23 főnek (a kis szánhedrin létszámának) mindig a teremben kellett lennie. A Főtanács tagjainak a bíraskodás mellett be kellett járniuk a falvakat és tanítani az embereket, de ezt a tevékenységüket csak akkor végezheték, amennyiben megbizonyosodtak arról, hogy a tárgyalóteremben legalább 23 bíró maradt. Amikor plenáris ülést tartottak, akkor viszont teljes létszámban kellett megjelenni a bírácoknak (Szánhedrin 36b).⁴

A perben álló felek jelenléte kötelező volt az eljárás minden szakaszában. A vádlott távollétében a törvényszék nem tárgyalhatta a vádat, nem hallgathatta ki sem a vádlót, sem a tanúkat (5Móz 1,16). Ugyanis a héberek álláspontja szerint a vádlott távollétében tett vallomás vagy vád igen könnyen eltérhet az igazságtól, és ha a bíró azt meghallgatja, könnyen válhat elfogulttá, így ítélete már nem lesz objektív (Jn. 7,50–51, 5Móz 1,16).

Ahogy a vád, úgy a tanúvallomás is csak szóbeli lehetett. A bizonyítási eszközök közül a tanúvallomás (legalább kettő) volt a legfontosabb, habár a törvényszék megvizsgálta a tárgyi bizonyítékokat is (5Móz 17,5–7). Rágalmazóként büntették az olyan tanút, aki vallomást tett a törvényszék előtt annak tudatában, hogy az úgynek rajta kívül más tanúja nem akadhat.⁵ Érvénytelen volt a tanú vallomása rokonsági vagy sógorsági viszony fennállása esetében, vagy ha azt egy bűnelkövető tette meg. Ez esetben az ügyet úgy kellett elbírálni, mintha nem jelent volna meg egyetlen tanú sem. A terhelő tanúk mellett a perben szerepet kaptak a felmentő tanúk is. Amennyiben valamelyik ügyet nem tudták megvizsgálni, vagy ha a vádlottnak nem volt lehetősége felmentő tanúkat előállítani, akkor sor került az eskütételre (2Móz 22,11–12). Az Istenre való eskü perdöntő volt annak megállapításában, hogy az adott esetben az illető bűnös-e vagy sem (pl. így bírálták el, az állat őrzője bűnös-e abban, hogy a rá bízott jószág elveszett, megsebesült vagy azt ellopták). Az eskütétel tehát egyfajta istenítéletet is jelentett. Olykor azonban nem volt igazi értelemben jogi eljárás, hanem a papi szertartás része, mint pl. a „vízpróba”. Ez abban az esetben fordult elő, ha a féltékeny férj paráznalkodással (házasságtöréssel) gyanúsította meg a feleségét. Ilyenkor

Heka László*

A Nagy Szánhedrin (II.)¹

Bírósági eljárás és ítélkezés

a férj a templomban a *kohanita* elé vezette feleségét, de a pap nem bíróként, hanem a szertartás végrehajtójaként cselekedett. Felfedte az asszony fejét, illetve haját, hogy megszegyenítse és rábíra a beismerő vallomásra.⁶ A szentély porából szórt egy maréknyit a vizesedénybe, a porba írta az átok szavait, és megeskette a nőt. Ezután vizet öntött a porra, és a keveréket megitta vele.⁷ Ha a hölgy bűnös volt, akkor ez a folyadék az átok vize volt, és a nő meddő maradt (4Móz 5,11–31).

4.4.1. A tanúk kihallgatása

A tanúvallomás kötelező volt, így ha valaki vonakodott tanúskodni, akkor a megkárosított fél esküre kötelezhette az ismeretekkel rendelkező személyt. Ha eskü alatt valótanságot állított volna (hogy nem tud az ügyről), akkor elvesztette a tanúskodási képességét és az eskütételre való jogát mindaddig, amíg nem tanúsított őszinte megbánást.⁸ A középkorban a zsidókat befogadó országok többségében a tanúk csak eskü alatt tehettek vallomást, így a hitvérszármazék polgári törvénykezését ellátó rabbik is elfogadták ezt a bizonyítási eszközt belátva, hogy a hamis eskü nagyobb bűnnek számított a hamis tanúvallomáshoz.⁹ A *Tízparancsolat* szigorúan tiltja a hamis esküt (ahogy a hamis tanúvallomást is), de a *háláchá* szerint halálbüntetéssel csak akkor lehetett sújtani a hamis tanúkat, ha mindkettőt hazugságon kapták, és ezáltal életveszély fenyegette azt, aki ellen tanúskodtak. Közismert Zsuzsanna esete Dániel próféta könyvéből (13,1–64), akit hamisan házasságtöréssel vádolt meg két bíró a vének tanácsából. Mivel ilyen büntetésben a szankció halálbüntetés volt, így a két hamisan tanúskodó bírót halálra ítélték. „Aztán rárontottak a két vénre – mert Dániel a saját szájukból rájuk bizonyította, hogy hamis tanúságot mondtak –, és úgy cselekedtek velük, ahogy ők cselekedtek gonoszságukban felebarátjuk ellen, Mózes törvénye szerint járva el: megölték őket, s az ártatlan vér megszabadult azon a napon.” (Dán 13,61–62).¹⁰

A hamis tanúvallomás alapján halálra ítélték és megkövezték a jezréeli Nábótot. Neki szülője volt Jezréelben, Samária királyának, Achábnak a palotája mellett. A király azt meg akarta tőle szerezni, de Nábót nem volt hajlandó

* Heka László PhD habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet, ORCID: 0000-0001-8561-2628

eladni az ingatlant. Ezért Jezábel királynő közreműködésével két hitvány ember hamis tanúvallomása alapján halálra ítélték és megkövezték (1Kir 21,1–13).

A tanúvallomást később akként nehezítették meg, hogy a halálbüntetéssel vagy megvesszőzéssel járó bűncselekmények esetén a két tanúnak látni kellett a bűncselekmény elkövetését és egymást is, valamint mindkettőnek kellett látni az elkövető megintését (*admonitio*), vagy az intőnek kellett mindkét tanút látnia.¹² A megintés a helyszínen tartózkodó tanú feladata volt. Figyelmeztetnie kellett az elkövetőt tettének súlyos következményeire.¹³ A figyelmeztetés esetleg hatást gyakorolhatott rá, hogy elálljon az elkövetéstől, illetve kizárta a beszámíthatatlanságra való esetleges hivatkozást. Amennyiben az elkövetés pillanatában a tettes tanúk előtt kijelentette, hogy tisztában van a bűncselekmény súlyával és következményeivel, a tanúknak meg kellett győződni arról, hogy az elkövető helyesen fogta-e fel az intést. Ha a tettes az intőnek azt felelte, hogy: „Mégis megteszem!”, majd a megintés pillanatában követte el a bűncselekményt, akkor teljesen beszámítható állapotúnak kellett őt tartani (Szánhedrin 40b, 41a, 81b).

Habár két tanú tett vallomást, és mindketten látták a bűncselekmény elkövetését, de egymást vagy az intő személyt nem látták, vagy ha az intő személy nem látta őket, akkor a nyilatkozatuk csak egy tanú vallomásának számított. Ilyen esetben tehát „nem volt meg” a szükséges két tanú, és a tárgyalás befejeződött. Amennyiben megvolt a szükséges két tanú, akkor azok további kihallgatása előtt két fontos előkérdésre kellett válaszolni: pontosan felismerik-e a személyt, akit a bűncselekmény elkövetésével vádolnak, illetve megintették-e a megvádolt személyt tettének elkövetése előtt. Ha erre nem válaszoltak határozottan és egyértelműen, akkor a vádlottat felmentették, és a további tárgyalásnak nem volt helye (Szánhedrin 40a). Ha ezeknek a feltételnek eleget tettek, akkor folytatódott a per. Ezután a bírák nyomatékosan figyelmeztették a tanúkat, hogy óvakodjanak a hamis tanúságtételtől, és előadták, milyen büntetés vár a vádlottra, ha a tanúk vallomásai alapján őt elítélik (Szánhedrin 37a).¹⁴ A figyelmeztetés után a bírák a tanúkat keresztkérdésekkel kifaggatták a történekről, majd következett a fő- és mellékkérdések

feltétele és azok megválaszolása. A tanúvallomások megtételével befejeződött a vizsgálati szakasz, amelyet a tárgyalás követett (Szánhedrin 32b).¹⁵

A tanúkat külön-külön, egymás távollétében hallgatták ki, de mint említettük, a vallomástételnél feltétlenül jelen kellett lennie a vádlónak és a vádlottnak, mert csak így volt érvényes a vallomás. Azt tartották, hogy a perben állók jelenlétében a vallomástevő mérleget minden szavát, és nem mer letérni az igazság útjáról. Kihallgatásuk után a tanúk nem befolyásolhatták a tárgyalás menetét, még akkor sem, ha azt állították, hogy ismernek olyan okot, amely a vádlott felmentésére szolgálna, vagy hogy tévedtek a vallomástételnél stb. (Szánhedrin 34a, 40a).

A tárgyalás mindig a felmentés reményében kezdődött és zajlott (Szánhedrin 40a). Mivel a jogképviselőt nem alkalmazták, ezért a bírák feladata volt segíteni a vádlottat. Ez még a tárgyalás kezdése előtt megtörtént, amikor a bírák bátorították a vádlottat a következő szavakkal: „Ha te a szóban forgó tettet nem követted el, nem kell

félned a tanúk vallomásától. Ha vannak tanúid, akik a terhelő tanúk állításait meg tudják cáfolni, úgy meghallgatjuk azokat. Módodban van védelmedre és felmentésedre lényeges érveket előhozni.”¹⁶ A bíróság köteles volt kellő elővigyázattal eljárni, és az ügyet úgy megvizsgálni, hogy megállapítsa az igazságot és igazságos döntést hozzon. Ezután a felek, a tanúk és a nyilvánosság távollétében sor került a bírósági vitára és a szavazásra, amely „titkos” volt, mert a bírácnak tilos volt elárulni, ki szavazott közülük a felmentés vagy a bűnösség mellett (Szánhedrin 29a).¹⁷ Az elnök felszólította a bíróság tagjait, hogy adják elő ítéletüket, majd a törvényszolga minden tanácsstagot nevének szólított. Az érvényes ítélet megszületéséhez legalább 23 bírónak kellett jelen lennie és szavaznia.

A nászi és az *áv bet din* előtt ülő bírác sorrendben elmondták a véleményüket, érveiket a szóban forgó eset minden körülményére nézve. Először a legfiatalabb és a tapasztalatlanabb bírác mondták el véleményüket, hogy az állásfoglalásukat ne befolyásolja az előkelőbbek véleménye. Mindegyik bírác köteles volt alapos megfontolás alapján és lelkiismerete szerint saját véleményt alkotni, függetlenül a többi bírác álláspontjától. Ha valamelyikük nem hozott önálló ítéletet, hanem másnak a véleményé-

Anthony van Dyck: A fűrdőző Zsuzsanna¹¹

re alapozva szavazott, ezzel visszaélt hatalmi jogával, és vétkezett a *Tóra* törvénye ellen.¹⁸ A bírák szavazatait és indoklásait a törvényszéki jegyzők jegyzőkönyvekbe iktatták (az egyik a felmentőket, a másik az elítélőket). Ha két bíró azonos véleményt nyilvánított, de a megokolást a *Tóra* más-más helyéből vezették le, a kettőjük szavazata egy szavazatnak számított (Szánhedrin 34a). Ha a kis szánhedrin valamelyik bírója nem tudott véleményt alkotni, akkor az adott ügyben nem tekintették a testülethez tartozónak, és a bíróságot ki kellett egészíteni két-két alsóbb törvényszéki bíróval, vagy más bírói tisztre felkent személlyel (Szánhedrin 40a). A pótbírákkal való kibővítés addig tarthatott, amíg valamennyi bíró nem nyilvánított véleményt, vagy az eredetileg 23 tagú bíróság el nem érte a 71 fős létszámot. Természetesen a Nagy Szánhedrin kibővítésére nem volt lehetőség.

Ha a szavazatok alapján felmentő ítélet született (ehhez elegendő volt egy szavazatnyi különbség is), akkor azt a törvényszék elnöke a tárgyalás befejezése után azonnal kihirdette. Viszont ha a bíróság a vádlott bűnösségét állapította meg, akkor az ítéletet nem lehetett aznap végrehajtani, hanem az éjszaka során a bírák kettesével összeültek, és megvitatták az esetet, azzal a céllal, hogy hátha valaki megváltoztatja véleményét, és a felmentés mellett voksol. Az a bíró, aki a tárgyalás folyamán a vádlott felmentésére voksolt, a szavazás után nem változtathatta meg a véleményét, ellentétben azzal, aki a vádlott terhére szavazott. Másnap reggel a bírák ismét összeültek, és újból szavaztak. Ha ekkor többségbe kerültek a vádlott felmentésére szavazók, akkor az elnök kihirdette a felmentő ítéletet, amely azonnal jogerőre emelkedett.¹⁹ Amennyiben a bíróság maradt a korábbi döntésnél, akkor az elnök kihirdette az ítéletet, és az elkövetőnek kiszabta a büntetést (Szánhedrin 32a, 35a). Bűnhalmazat esetén, ha a vádlott több bűncselekményt egyszerre követett el, és a fő bűncselekményért halálbüntetés volt a szankció, akkor a törvényszék a másik bűncselekmény miatt már nem ítélt megvesszőzésre vagy pénzbüntetésre. Úgyszintén a kártérítést sem kellett kifizetnie, lopásnál a lopott tárgynak sem dupla, sem egyszeri értékét nem volt köteles kifizetni, ha már nem birtokolta a tárgyat (ellenkező esetben azt vissza kellett szolgáltatni a tulajdonosnak).²⁰ Ugyanis a mózesi-talmudikus jog szerint a nagyobb büntetés „felemeli” a kisebbet, így a törvényszéki eljárás ilyenkor a súlyosabb vádra szorított.²¹

Előfordulhatott, hogy a törvényszék 36 bírója szavazott a bűnösség mellett és 35 a felmentésre. Ilyen esetben a vádlott bűnösségét nem lehetett megállapítani a szükséges két többlétszavazat hiánya miatt. Ekkor az elnök kihirdette, hogy az ügy bonyolultsága miatt a törvényszék nem volt képes kideríteni az igazságot, ezért a vádlottat fel kellett menteni (Szánhedrin 42a).²²

A talmudi jog egyedülálló megoldását jelentette az a szabály, hogy ha valamennyi bíró a vádlott bűnösségére szavazott, akkor a vádlottat fel kellett menteni. Ennek oka az, hogy a mózesi törvények szerint a bíróság egyik tagjának védelmébe kellett vennie a vádlottat, ha pedig egyhangúlag bűnösnek nyilvánították, akkor ez nem történ-

hetett meg, és a háttérben a vádlott elleni összeesküvés állhatott (Szánhedrin 17a).

A törvényesen meghozott ítélet ellen nem volt helye fellebbezésnek, és sor került annak végrehajtására.

4.4.2. Büntetések

A zsidó jogban megkülönböztethetők az evilági és a túlvilági büntetések. Ez utóbbi elnevezése *kárét* („kiirtás”), amelyet a *Tóra* bizonyos súlyos vétkek esetén rendel el. A rabbinikus felfogás szerint nem az emberi bíróság kezében van a végrehajtása, hanem Isten maga hajtja végre, ami azt jelenti, hogy az illető utódok nélkül hal meg, illetve ha már vannak utódai, akkor azoknak nem lesz leszármazottja. Az *Ószövetség* harminchat bünt említ, amelyet kiirtással büntet az Isten (bálványimádás, fajtalankodás, kovászos étel fogyasztása pészahkor stb.). A Talmud értelmezése szerint a halálbüntetés csak olyan bűnökért jár, amelyeket figyelmeztetés ellenére követtek el, a *kárét* pedig olyan esetben, amikor az előzetes figyelmeztetés elmaradt.²³ Ez utóbbiaknál nem volt bírósági eljárás, hanem a kiirtással fenyegetett bűncselekmény elkövetőjét megkorbácsolták, hogy bűnbocsánatért esedezzen, és ezzel megszabaduljon a *kárét* büntetéstől. Ha az illető ismét elkövette ugyanazt a bűncselekményt, akkor másodszor is megkorbácsolták, de ha még egyszer megismételte tetteit, akkor egy kis helyiségbe zárva fogva tartották élete végéig. A szándékos emberölést elkövetőre is ugyanez a büntetés várt, ha eljárási ok miatt a törvényszéki eljárás során nem hozhattak halálbüntetést.²⁴

A bíróság által kiszabott evilági szankciók közül megkülönböztették a mózesi és a talmudi-rabbinikus büntetéseket. Az előbbieket a *Tórában* rögzítettek, az utóbbiakat a Főtanács tagjai és a Nagy Szánhedrin későbbi tekintélyei állapították meg.²⁵

A mózesi-tórai jogban megkülönböztették a halálbüntetés szankcióját a testi fenyítéstől, illetve a pénzbüntetés-től (pénzbírságtól).

a) Halálbüntetést (*supplicium ultimum*) csak akkor szabtak ki, amikor Isten ellen vétettek, valamint az emberi élet szentsége, az ember szabadsága és erkölcsi méltósága vagy a vallás tisztasága került veszélybe. Ilyenek voltak a szándékos emberölés, a bálványimádás (Kiv 22,19; Lev 20,1–5; Szám 25,1–5; 5Móz 17,2–7), az istenkáromlás (Lev 24,15), a szombat megszegése (Kiv 31,14; Szám 15,32–36), a boszorkányság – varázslás (Kiv 22,17; Lev 20,27), a halottidézés és a jóslás (Lev 20,27, 1Szám 28,39; 2Kir 23,24), a pap lányának paráznasága (Lev 21,9), a szülői tisztelet súlyos megsértése (káromlás, verés – Kiv 21,15; Lev 20,9; Deuteronomium 21,18–21; 27,16), a házasságtörés (Lev 20,10; Deuteronomium 22,22, Ján 8,5), szodómia (Lev 20,13), bestialitás (Kiv 22,18; Lev 20,15), vérfertőzés és fajtalankodás, a rabszolgaság céljából való emberrablás (Kiv 21,16; Deuteronomium 24,7), az illetékteleneknek behatolása a Szentélybe, átokmegszegés.²⁶ A halálbüntetési nemek közül alkalmazták a megkövezést, az elevenen elégetést (valójában csak a pap lányának paráználkodása esetén) és az akasztást (csak a nem zsi-

dókkal szemben), illetve a lefejezést (a király jogosítványa volt, a legyőzött városok lakosait is így büntették). Az elevenen elégetést tartották a legsúlyosabbnak, majd utána következett a megkövezés, illetve az enyhébbnek vélt lefejezés és az akasztás.

b) Testi fenyítést a mózesi törvényt tudatosan teljesíteni nem akaró személlyel szemben szabták ki. Megkorbácsolással (40 ütessel) büntették azt a férfit, aki alaptalanul gyanúsította feleségét (5Móz 22,17.), valamint az engedetlen fiút (5Móz 21,18). Ha ez utóbbi esetben a megfenyítés nem volt eredményes, akkor megkövezéssel büntették a szófogatlan fiút. A botütések maximális száma 40 volt, de a gyakorlatban 39 ütést mértek az elítéltre, mivel az ütések arányosan kellett mérni a test három részére.²⁷

c) Pénzbírságon nem az államnak fizetett pénzbüntetést kell érteni, hanem a vallási törvény megszegése miatt vezeklésképpen kifizetett összeget (2Kir 12,4). Pénzbírsággal (száz ezüsttel) büntették azt, aki ok nélkül meggyanúsította a feleségét azzal, hogy nem szűzen lépett a házasságba. Mivel ezzel „rossz hírbe kevert egy izraelita szűzet”, ezért köteles volt őt feleségnek tartani, és nem bocsáthatta el élete végéig (5Móz 22,17–19). Viszont amennyiben bebizonyosodtak a vádak, akkor a lányt az atyának háza elé vitték és halálra kövezték.

A rabbinikus judaizmus az ószövetségi büntetőjog reformjának (1–6. század) céljaként kitűzte a tálió büntetési rendszer felszámolását, az emberölés esetét kivéve (részben a bibliai követelések miatt, részben az elrettentés érdekében). A talmudi jog elméletileg négy büntetési nemet ismert: megkövezést, elevenen elégetést, lefejezést, megfojtást.

Ezt az egyes törvények értelmezésével igyekeztek megvalósítani, ügyelve arra, hogy halálbüntetés esetén is az elkövető teste épségben maradjon. Az idősebb Hillél (Bét Hillél) tanítása szerint Isten az embert saját képmására alkotta, ezért minden ember köteles törődni a saját testével.²⁸ Amikor az elkövetőt egy magaslatról kellett volna lelökni akként, hogy beálljon a halál, ugyanakkor pedig a testi épsége megmaradjon, így azt a megkövezés büntetésére módosították. Az elevenen elégetést valójában megfojtássá alakították át úgy, hogy egy égő zsinórt helyeztek a szájába, ami inkább csak egy szimbolikus utalás volt a tórai büntetési nemre. Emellett arra is hivatkoztak, hogy a Nagy Szánhedrin halálbüntetést csak a Templom Márványtermében szabhat ki.

A rabbinikus reformok egyik vitatott kérdése a pap lányának paráználkodása volt, amelyről a Lev 21,9 így rendelkezik: „Ha egy papnak a leánya kicsapongással meggyalazza magát, azzal apját szentségteleníti meg, ezért el kell égetni.” A Szánhedrin 51b tanúsága szerint a rabbi többsége azt a nézetet képviselte, hogy az elevenen elégetést nem lehet alkalmazni olyan esetekben, ha a pap lánya nem volt sem házasa, sem eljegyzett. Úgy értelmezték ezt az előírást, hogy az ilyen szankciót csak az eljegyzés (pénzátadás vagy okirat átadása által) és a házasságkötés (a *chüppé* alatt) közötti időszakban lehetett kiszabni. Ugyanis amennyiben a lány hajadonként veszítette el a szüzességét, akkor megkövezték az atyai háza előtt, ha pedig feleségként házasságtörést követett el, akkor az el-

égetésnél kevésbé súlyos megfojtással büntették. A bölcsek másik csoportja viszont úgy érvelt, hogy nemcsak az eljegyzett, hanem a házasa papi leányra is az elégetés büntetési nem vonatkozik.²⁹ Azonban az elevenen elégetés régi formáját már nem hajtották végre.

Mivel a jeruzsálemi Templomot 70-ben lerombolták, így a *Biblia* halálbüntetésre vonatkozó rendeleteit „átmenetileg” nem lehet alkalmazni mindaddig, amíg ismét nem épül fel a Szentély (Babiloni Talmud, Szánhedrin 41a, 52b – te Ketubot 30a).³⁰

A zsidó bölcsek arra törekedtek, hogy kikerüljék a halálbüntetés kimondását, ezért ahhoz szükséges volt az összes feltétel teljesülése (legalább két szemtanú, akik egyszerre látták a bűncselekményt, és előzőleg „megintették” az elkövetőt tettének súlyára, valamint az, hogy az elkövető erre nekik érthetően válaszolt). Ezért ritkán szabtak ki halálbüntetést. A Talmud bölcsei gyilkosnak tartották az olyan bíróságot, amely hetente egyszer (más hagyomány szerint 70 évente egyszer) hajtott végre halálbüntetést. A Targumok és a Misna pedig rombolónak minősítette azt a Szánhedrint, amely hét éve alatt akár egy halálos ítéletet is hozott.³¹ Ha a bíróság mégis halálbüntetésre ítelt valakit, akkor a kivégzés napján a bírák böjtöltek, s magukba szállva, szomorúan jártak (Szánhedrin 46, 63a).

A posztaltmudikus zsidó közösségek főként azokra alkalmazták a halálbüntetést, akik belülről veszélyeztették a közösség létét, mint pl. besúgók, árulók (Misné Torá 8:11). Azonban az ilyen esetekben a bíróság „külön meghatalmazása” alapján egy „külön eljárásról” volt szó inkább, mint az ószövetségi jog, illetve büntetések alkalmazásáról.³² A mószer (spicli, besúgó) ma is a társaság nemkívánatos tagja, akit figyelmeztetnek, hogy ne spiclikedjen, de ha azt mégis megteszi, akkor a közösség szigorú elbánásban részesíti.

4.4.3. Az ítélet végrehajtása

A halálbüntetés kimondását követően az ítéletet azonnal végre kellett hajtani, de az elítéltnak az utolsó pillanatig lehetősége volt a megmenekülésre, illetve az ítélet megsemmisítésére. A veszőhelyet ugyanis a városon kívül állították fel, jó messzire a törvényszék hivatali helyétől, hogy az elítélt az ítélet végrehajtásáig néhány órát nyerjen.³³ Ha valaki ez idő alatt a bíróságnál jelentkezve mentő körülményeket tárt fel, akkor a törvényszéknek azokat meg kellett tárgyalnia. Ezért a bíróság bejáratánál foglalt helyet egy férfi fehér zászlóval a kezében, tőle látótávolságon belül pedig egy lovas. Amennyiben valaki megjelent a törvényszéknél enyhítő körülményeket előadni, a szolga a fehér zászlót lobogtatva jelt adott a lovasnak, aki a kivégzőhelyre vágatott. Ekkor felfüggesztették az ítélet végrehajtását, és az elítéltet ismét a bíróság elé vezették. Abban az esetben, ha a törvényszék megalapozottnak tartotta a felhozott bizonyítékot, akkor az ügyet halasztás nélkül újra tárgyalták. Ha a szavazás a vádlottra nézve kedvezően alakult, akkor felmentették és elengedték, ellenkező esetben visszavezették a veszőhelyre. Ez többször is megisméltó lehetett. Az elítéltnak jogában állt az

utolsó pillanatig kérni, hogy kísérvék vissza a bíróság elé, arra hivatkozva, hogy ártatlanságára nézve döntő bizonyítékokkal rendelkeznek. Az első elutasított kérelem után is kérhette – más bizonyítékok alapján – az ügyének újra tárgyalását. Ilyenkor visszavezették a bíróság elé, mert azt feltételezték, hogy félelmében nem tudja magát világosan és tisztán kifejezni, ezért szükséges a bírák bátorítása és segítsége, hogy elmondja az érveit.³⁴ Ha másodszorra sem volt képes meggyőzni a bírakat, akkor két tudós férfit rendeltek ki mellé, akik megvizsgálták a felhozott érveket, s a vádlottat csak akkor vezették vissza a törvényszékhez, ha esélyt láttak a szavazás eredményének megváltoztatására (Szánhedrin 42b, 43a).

Ha hiábavalók maradtak az ítélet megsemmisítésére irányuló törekvések, akkor az elítéltet tízölnyre a vesztőhelytől felszólították, hogy vallja be bűneit, őszintén bánja meg tetteit, hogy halála engesztelést jelentsen számára, és így részese lehessen az örök üdvösségnek. Bűneinek megvallása után egy serleg tömjénnel vegyített erős bort adtak neki inni, hogy kevésbé érezze a fájdalmat. A halálos ítélet végrehajtásánál a terhelő tanúknak kellett elsőként kezét emelniük az elítéltre.

4.4.4. A Szánhedrin jogértelmezési funkciója

Ameddig fennállt a Templom, és benne a Szánhedrin há-Gadól működött, addig a *háláchá* centralizált maradt. Az ítélezés az *Írott* és a *Szóbeli Tóra* alapján történt, de ha a *Tóra* egy adott jogi helyzetről nem rendelkezett, akkor a Szánhedrin tárgyalást nyitott abban a kérdésben. Először választ kerestek arra, létezik-e megfelelő szabály vagy hagyomány. Ha igen, akkor azt nyilvánosságra hozták, ellenkező esetben vitára bocsátották a kérdést, majd a végén szavaztak a döntésről. Szavazattöbbséggel hozott tagi határozattal elfogadtak egy új jogszabályt (*din muflá*), amelyre precedensként hivatkozhattak az összes bíróság bírái. Azonban ez nem volt egy *common law*-hoz hasonló abszolút precedens, mert egy későbbi Szánhedrin új eseti jogszabályt hozhatott létre, módosítva vagy hatályon kívül helyezve az előbit.³⁵ Ugyanis az Isten kinyilatkoztatott és örökérvényű törvényeivel ellentétben a rabbinikus eredetű jogszabályok emberi jogalkotások lévén módosíthatók voltak.³⁶ A judaizmusra jellemző, hogy konkrét ügyek megoldásán túlmenően is szellemi tevékenység keretében foglalkozott a joggal, a jogforrások értelmezésével, a hézagok pótlásával és újabb megoldások kialakításával. Ez alapján Juhász Zita *Az interpretatio Judaica klasszikus kora* című tanulmányában amellet érvel, hogy létezik és létezett a zsidó jogelmélet (*iusprudentia Judaica*). Kiemeli, hogy az Isten által kinyilatkoztatott *Tóra* és az azon alapuló jogrend, majd a Kr. e. 5. században Ezdrás reformja miatt intézményesült jogi oktatás, valamint a heti ítélezési napok rögzítése is erre a következtetésre vezetnek.³⁷ A jognak szakrális jellege van, abszolút érték, mivel a kinyilatkoztatás tárgya. Ezért a zsidóknak tanítás útján a jog (*jus*) és a törvény (*lex*) ismerete, illetve annak követése kötelező.³⁸ A klasszikus rabbinikus írott jogfor-

rások (*Misná*, *Toszefta*, a két *Talmud*) vizsgálata alapján megállapítható, hogy a rabbi a törvények interpretációjával lefektették a bibliai jog elméleti és praktikus alapjait. A reformjuk gyakorlati aspektusa abban állt, hogy Róma kényszerítésére lemondtak a bibliai büntetőjogi szabályok alkalmazásáról.³⁹

A második Templom korában a Főtanács az ítélezés mellett hivatott volt ellátni a jog értelmezését is. A bírói testületnek egységes álláspontot kellett foglalnia egy adott kérdésben. Ha erre nem volt képes, akkor felsőbb bírósághoz fordulhatott (hármás *bét dintól* a kis szánhedrinekhez, onnan pedig a Nagy Szánhedrinhez). A legfelsőbb bíróság ekkor eseti határozatot hozott a *Tóra* értelmezése alapján.⁴⁰ Az ilyen jogharmonizációs döntés kötelező erővel bírt minden alsóbb bíróság számára. Ennek be nem tartását akár halállal is büntethették (5Móz 17,12).

A zugot (párosok) két évszázados története során vált a jogértelmezés a Nagy Szánhedrin fontos témájává, a midrás két nagy szakértője Semájá (nászi) és Avtalion (av bét din) idején. Ők a legfelsőbb bíróság vezetőiként a felmerülő jogkérdések megoldásaival és jogeseti döntéseikkel hozzájárultak a jogfejlődéséhez. Utánuk került a Főtanács élére a leghíresebb (és utolsó) páros: Hillél és Sámáj, akik különböző jogértelmezési elveket vallottak, és ezek alapján két őket követő iskola alakult meg.⁴¹ Azok nézeteit a háláchikus irodalom és a kutató jogászok különböző jelszavakkal igyekeznek leírni, de talán legegyszerűbb egy példával bemutatni őket. A házasság felbontása esetén *Mózes Második Törvénykönyve* 24,1 írja: „Tegyük föl, hogy valaki feleséget vesz, együtt hál vele, de aztán nem talál tetszésre nála az asszony, mert valami taszítót fedez föl rajta.” A héber kifejezés *ervát dávár* szemérmetlen dolgot jelent, ami Sámáj iskolájának értelmezésében a férjnek csak házasságtörés vagy promiszkuitás esetén ad jogot a válásra. Hillél iskolája analógia útján viszont arra az álláspontra jutott, „hogy az *ervat davar* minden szégyentelenséget és kellemetlenséget magában foglal, így Misna Gittin 9,10 tanúsága szerint az étel túlfőzése is elégséges jogalapot teremt a válásra Hillél tanházának értelmezésében”.⁴²

4.4.5. A Főtanács, Jézus Krisztus és követői

Az *Újszövetségben* az *Apostolok cselekedetei* 5,21. használja a Szánhedrin kifejezést, valószínűleg azért, hogy a görög nyelvterületen élők számára is világosabbá tegye a főtanács fogalmát. Tagjai közül nevesíti a keresztényekkel szimpatizáló Arimateai Józsefet (Mk 15,43; Lk 23,50 és tovább), Nikodémust (János 3:1; 7:50) és Gamálielt (ApCsel 5:34).⁴³ Az *Újszövetség* leírása szerint Jézus Krisztust halálra ítélni szándékozó Nagy Szánhedrin éjszaka, hamis vádak, hamis tanúvallomások alapján, Kajafás főpap által előre kinyilvánított szándékával („jobb, ha egy ember hal meg a népért” – Jn 18,14–15) és Poncius Pilátus közreműködésével valósítja meg gonosz tervét. Az igazságszolgáltatás megcsúfolásával vétettek az igazságosság (hamis tanúk, hamis vádak), az ártatlanság védelme (Kajafás szavai már a tárgyalás előtt jelzik a főpapok célját), a pártatlan bíráskodás elve (a főpapok bosszúja) ellen.

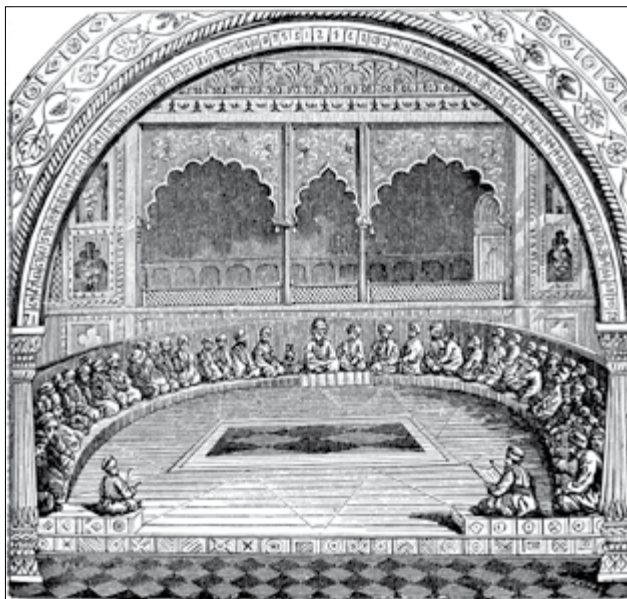
A Szánhedrin üldözte Jézus követőit is, habár tagjai közül Arimateai József és Nikodémus valószínűleg Jézust követték. A Főtanács hivatalos megbízottjaként („sliách”) a farizeus Sault (a későbbi Szent Pált) küldte Damaszkuszba, a Jeruzsálemtől 55 kilométerre található városba, ahol jelentős számú zsidó diaszpóra volt.⁴⁴ Feladata Jézus követőinek üldözése (letartóztatása és Jeruzsálembé hurcolása – ApCsel 26,12) volt, de Saul az úton megtért, és Krisztus apostola lett. Ekkor üldözőből üldözött lett. Már Ikóniumban is meg akarták kövezni. Végül Lisztrában követték meg, és kivonszolták a városon kívülre, mivel halottnak hitték (ApCsel 14,19). Erről és a többi büntetésről beszámolt a 2Kor 11,25-ben: „A zsidóktól öt ízben kaptam egy híján negyvenet, háromszor megbotoztak, egyszer megköveztek.” Pál apostol nagyon jól ismerte a Szánhedrint és az az előtti eljárást. Ezért amikor a kihallgatása során Ananiás főpap parancsára szájon ütötték, kifejtette, hogy semmibe veszik a törvényes ítélezést, emellett pedig kiemelte, hogy ő maga is farizeus, mire a Szánhedrin a két táborra oszlott (ApCsel 23,1–11.). Mivel tudomására jutott, hogy összeesküvést szöttek ellene, és meg akarják ölni, ezért a császári ítélőszék előtt akarta tárgyalatni a perét. A Főtanács ítéletében nem bízott, ehelyett a császárhoz fellebbezett (ApCsel 25, 11–12). Ezután Rómában tárgyalta az ügyét.

A Szánhedrin letartóztatta Péter és János apostolokat azért, mert hirdették Jézus feltámadását a népnek. Gamáliel nevű farizeus, a neves Hillél rabbi unokája, arra ösztönözte a Főtanácsot, hogy engedje szabadon a Jézus nevében tanító apostolokat. „Ezért azt tanácsolom, hogy ne avatkozzatok bele ebbe a dologba! Hagyjátok békén ezeket az embereket! Mert ha a tervük és munkájuk embe-
rektől származik, akkor úgysem fog sikerülni. Ha viszont ez az egész Istentől van, akkor nem tudjátok megállítani őket. Sőt még az is kiderülhet, hogy Isten ellen harcoltok.” Gamáliel tanácsát mindenki elfogadta.” (ApCsel 5,38–

39). Azonban mégis megvesszőztették az apostolokat, és rájuk parancsoltak, hogy Jézus nevében ne beszéljenek. Ők pedig „boldogan távoztak a főtanácsból, mert méltók lettek rá, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjenek. Továbbra is mindennap tanítottak a templomban és a házakban, hirdették, hogy Jézus a Krisztus.” (ApCsel 5,40–42)

Zárszó

A *háláchának* nevezett zsidó jogrendszer rendelkezik az élet minden dolgáról, előírja az elvárt magatartást, jogokat és kötelességeket. Már Mózes ideje óta az igazságszolgáltatás nélkülözhetetlen része volt a vallási és társadalmi életnek. Felszentelés (kézrátétel) útján továbbadták ennek jogát a következő nemzedéknek. A három típusú bíróság közül a legfelsőbb bíróságnak nevezett Nagytanács (Szánhedrin) volt a legfontosabb. Csak az ítélezhetett a legsúlyosabb bűncselekményekről (a király vagy a főpap felelőségéről, a főpap lányának paráználkodásáról, a szombat megszegéséről, a hamis profétáról), emellett jogegyesítő és jogértelmezési feladatokat is ellátott. E bíróság Nagytanács név alatt

A Szánhedrin egy 1883-as enciklopédiából⁴⁵

kerül említésre a Héber Bibliában és az Újszövetségben, a Szánhedrin elnevezés a *Misné Torá* megjelenése után lett általános. A Nagytanács működésének szabályai nem egyértelműek, de a második századtól működött Nagy Szánhedrin összetétele, hatásköre és döntéshozatalának eljárása már precízen szabályozott a *Szánhedrin* című traktátusban. Igen jelentős hatása volt a jogszolgáltatásra és a zsidó társadalom életére.

A zsidó bíróságok közül mára csak a *bét din* maradt meg, amely dönt az egyének pereiben, felügyeli a válásokat, valamint ügyel arra, hogy a helyi éttermekben és gyárakban kóser ételeket szolgáljanak ki, amiről igazolást is ad. Útmutatást nyújt a közösség számára, és mindezzel alakítja a judaizmust.⁴⁶

HEKA, LÁSZLÓ

Der Große Sanhedrin II

(Zusammenfassung)

Der Vorname des wichtigsten politischen und juristischen Organs des jüdischen Staates, *Gerousia* (Ältestenrat, Senat), stammt aus persischer Zeit, ist also viel früher als der Name Sanhedrin. Sie bestand aus hochrangigen, maßgeblichen Priestern, die nicht über vollständig definierte Beratungs-, Entscheidungs- und Urteilsbefugnisse verfügten. Ursprünglich handelte es sich wohl nicht um eine regelmäßig eingerichtete Autorität, sondern nur um

eine gelegentliche Synode, die zu besonderen Anlässen einberufen wurde, um wichtige Fragen zu erörtern oder Beschlüsse zum religiösen Leben zu erlassen.

Neben dem Großen Sanhedrin gab es zwei weitere Gerichte: kleiner Sanhedrin (in jeder Stadt) und der kleinste aus drei Personen bestehende Kollegialkörperschaft, die Beth Din.

HEKA, LÁSZLÓ

The Great Sanhedrin II

(Abstract)

The first name of the main political and judicial body of the state, *Gerousia* (council of elders, senate), comes from Persian times, so it is much earlier than the name Sanhedrin. It was made up of senior, authoritative priests who did not have fully defined powers of deliberation, decision-making and judgment. Originally, it was probably

not a regularly established body of authority, but only an occasional synod, convened on special occasions to discuss important questions or issue decrees on religious life.

In addition to the Great Sanhedrin, there were two other courts: small sanhedrins (in every city) and the smallest collegial body consisting of three people, the beth din.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a *Jogtörténelmi Szemle* 2023. évi 3. számában megjelent azonos című munka folytatása.
- ² Rabbi KAPLAN, Aryeh: The Jewish Court System. (Qualifications for a Jewish judge and the operation of the Sanhedrin. An excerpt from Rabbi Kaplan's Handbook of Jewish Thought.) *Aish Ha Torah*. <https://aish.com/48936377/>.
- ³ Fótanács (szócikk). *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/F/f%C5%91tan%C3%A1cs.html>.
- ⁴ MAIMONIDÉSZ, Mose ben Máimon, a Rámbám: Széfer Softim: A bírák könyve. Hilchot Szánhedrim: A Szánhedrin és a büntetőjog szabályai. 1. fejezet. A 71, a 23 és a 3 tagú bíróságok. *Zsido.com*. 8. Antológia a Judaizmus témáiból. <https://zsido.com/fejezetek/maimonidesz-a-sanhedrin-es-a-buntetojog-szabalyai-1-fejezet-a-71-a-23-es-a-3-tagu-birosagok/>.
- ⁵ BLOCH Mózes: *A mózesi-talmudikus bűnvádi eljárás*. (Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1900–1901. iskolaévről.) Budapest, 1901. Országos Rabbiképző-Intézet, 29. p.
- ⁶ A haj felfedése megszégyenítő jellegű volt a déli szlávoknál is, paráználkodással való megvádolást jelentette és súlyosabb jellege volt, ha egy férfi húzta le a kendőt az asszony fejéről, mintha ezt egy másik nő tette meg. A horvát Vinodoli Törvénykönyv 27. §-a szerint ilyen esetben a férfi elkövető fél vérdíjat (50 libert) volt köteles kifizetni, ha viszont nő követte el a sértést az ő büntetése mindössze két liber volt. Lásd HEKA László: *A szláv népek joga*. (A Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei) Szeged, 2006. Pólay Elemér Alapítvány, 153. p.
- ⁷ SZATHMÁRY Béla: *Magyar egyházjog*. Budapest, 2004. Századvég Kiadó, 429–430. p.
- ⁸ BLOCH 1901. 41. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 430–431. p.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Babilonban élt, Joakim szép és istenfélő felesége volt. A vének tanácsának két bírāja mohó vágyból kényszeríteni akarta, hogy velük

háljon, ellenkező esetben megfenyegették, hogy házasságtöréssel vádolják meg. Jóllehet Zsuzsanna tisztában volt azzal, hogy az ilyen vád esetében a büntetés megkövezés, mégsem engedett a zsarolásnak. A két bíró bosszúból megvádolta őt, mire házasságtörés miatt halálra ítélték. Azonban *Dániel próféta* felemelte szavát az elharmarkodott ítélet ellen, így a két tanút elkülönítve hallgatták ki. Az eltérő tanúvallomások bizonyították a hamis vádat, így a mózesi törvények szerint halálbüntetéssel sújtották őket.

- ¹¹ Anthonis van Dyck, Susanna und die beiden Alten, um 1622/23, Bayerische Staatsgemäldesammlungen – Alte Pinakothek München, URL: <https://www.sammlung.pinakothek.de/de/artwork/8eGVjjiBGWQ>.
- ¹² BLOCH 1901. 42. p.
- ¹³ A megintést a következő szavakkal kellett megtenni: „Tudd meg, mihelyt a bűnös tettet elkövetted, halálbüntetés vagy megkorbácsolás vár rád a bűn fokozata szerint!” BLOCH 1901. 43. p.
- ¹⁴ BLOCH 1901. 44. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 431. p.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ BLOCH 1901. 50. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 432–433. p.
- ¹⁷ A bírók az ítélet kihirdetése után nem nyilatkozhattak arról, ki, hogyan szavazott, mert ha valamelyikük elmondta volna, hogy „én felmenttem a vádlottat, de kisebbségben maradtam és társaim elítélték őt”, akkor őt megvádolhatták „pletykálkodás” miatt, amely a *Tóra* és a *Talmud* szerint is tilos. Ez pletyka volt a tekintetben, ahogy a *Példabeszédekben* olvasható: „pletykás titkot fecseg ki” (*Példabeszéd* 11, 13, *Szánhedrin* 29a).
- ¹⁸ BLOCH 1901. 51. p.
- ¹⁹ Uo. 56. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 433. p.
- ²⁰ A halálra ítélt személy vagyonát nem kobozták el, hanem a hagyaték a törvényes örökösöket illette meg. Erről bővebben lásd BLAU Lajos: *A bűnhalmazat elmélete a hébereknél Szentírásuk és hagyományuk szerint*. Budapest, 1887. Hungária Nyomda.

- ²¹ BLOCH 1901. 62–63. p.
- ²² Uo. 52–53. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 433.
- ²³ Kórész (szócikk). *Magyar Zsidó Lexikon*. <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0512.html>.
- ²⁴ SZATHMÁRY 2004. 425–426. p.
- ²⁵ BLOCH 1901. 3. p.
- ²⁶ Az *Ószövetség* az apát és az anyát egyaránt sokra becülte és védte. A római jog és a régi kánaáni jog (Ter 38,24) szerint az apa korlátlan úr volt a családban, hatalma életre, halálra egyaránt kiterjedt. Az *Ószövetség* szerint az apa büntetőhatalma alá volt rendelve a nyilvános jogrendnek. Lásd Halálbüntetés (szócikk). *Magyar Katolikus Lexikon*. <https://lexikon.katolikus.hu/H/hal%C3%A1l%C3%BCntet%C3%A9s.html>.
- ²⁷ Lásd SZATHMÁRY 2004. 435. p. 285. sz. lábjegyzet.
- ²⁸ Lásd Istenképiség (szócikk). *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/I/istenk%C3%A9pis%C3%A9g.html>.
- ²⁹ JUHÁSZ Zita: Az interpretatio Judaica klasszikus kora. *Magyar Zsidó Szemle*, 2012. <https://or-zse.hu/hacofe/kite/juhasz-z-interpretacio2018.htm>.
- ³⁰ PAPO, Eliezer: Smrtna kazna u Judaizmu kroz vijekove. *Zeničke novine*, 2005. 7. sz. 159. p. 23. sz. lábjegyzet.
- ³¹ BARSÍ Balázs: *Jézus pere*. Sümeg, 2008. 12. p. http://www.ppek.hu/konyvek/Barsi_Balazs_Jezus_pere_1.pdf.
- ³² PAPO 2005. 159. p. 23. sz. lábjegyzet.
- ³³ Maimonidesz szerint a vesztőhely távolsága minimum hat *mill* kellett hogy legyen. A *mill* mértékéről eltérnek a vélemények. Egyesek 10 percre, másik 24 percre tették az egy *mill* terjedelmét. Az említett távolságot az előbbi esetben 1 óra 48 perc alatt tették meg, az utóbbiban pedig 2 óra 24 perc alatt. Lásd BLOCH 1901. 57. p. 1. sz. lábjegyzet.
- ³⁴ BLOCH 1901. 57–58. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 434. p.
- ³⁵ PAPO, Eliezer: Tora i ljudska prava. In PAPO, Eliezer (ed.): *Tora i ljudska prava*. Beograd, 2000. Univerzitet u Sarajevu, Pravni centar, 13. p.
- ³⁶ BLOCH 1901. 61. p.
- ³⁷ JUHÁSZ 2012.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ PAPO, Eliezer: *Judaizam i ljudska prava*. Sarajevo, 1998. Pravni centar, 49. p.
- ⁴⁰ Uo. BLOCH 1901.; Maimonidész, Misné Tóra, 1,4.
- ⁴¹ Uo. Az esetet a Misna, Szánhedrin traktátus 11,2 írja le. Az eljárás keretében a *bét din* tagjai fordultak a Templom-hegyen székelő bírósághoz, ha az sem rendelkezett megfelelő szóbeli hagyománnyal, akkor immár e bíróság tagjai (képviselői) csatlakoztak az előbbiekhöz, és a Templom bejáratánál székelő Kis Szánhedrinhez fordultak. Ha ott sem találtak megoldást, akkor valamennyien a *Bét Din háGádolá* elé járultak.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Arimateai József jómódú és tekintélyes főtanácsi tag és Jézus Krisztus titkos tanítványa volt, aki Nikodémussal együtt a maga számára készített, sziklába vájt sírboltban helyezte el a Megváltó testét. Gamáliel Szent Pál apostol tanítómestere volt (ApCsel 22,3).
- ⁴⁴ Az elnevezés a héber „sliách”, azaz „küldeni” szóból ered, görögül „apostolos” a megfelelője, amelyből az apostol szó származik.
- ⁴⁵ Unknown author – People’s Cyclopaedia of Universal Knowledge (1883). Illustration in 1883 encyclopaedia of the ancient Jewish Sanhedrin council (from Greek synedron, synhedrion). <https://en.wikipedia.org/wiki/Sanhedrin#/media/File:Sanhedrin1.jpg>.
- ⁴⁶ POSNER, Menachem: What is a Beit Din. *Chabad.org*. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3582308/jewish/What-Is-a-Beit-Din.htm.

